

”אף אינם לפי טבע המקום”

אליעזר בן־יהודה קורא לעולים להשתלב במרחב

תמיר קרקסון

ליעזר בן־יהודה (פרלמן 1858–1922), שעלה לארץ־ישראל בראשית שנת תרמ”ב (סתיו 1881), ונודע בזיכרון הקולקטיבי הישראלי בעיקר כמחייה השפה העברית, היה אחד האינטלקטואלים הלאומיים הבולטים של תקופת העלייה הראשונה. לאורך השנים הוציא בן־יהודה לפועל יוזמות תרבותיות רבות בתחומי העיתונות, הספרות, הלשון והחינוך.

A

הפגישה הראשונה עם ערביי הארץ

כשעלה בן־יהודה ארצה מן העיירה לונ’קי, בבלארוס של ימינו, מנתה אוכלוסיית ארץ ישראל כ־470,000 נפש לכל היותר. היישוב היהודי בארץ מנה כ־25,000 נפש, כחמישה

עד שמונה אחוזים מכלל האוכלוסייה; ערבים מוסלמים מנו מעל ל־80 אחוזים ממנה. רובם הגדול ישב קבע בערים ובכפרים, בעוד שמיעוטם, הבדוים, היו נוודים ונוודים־למחצה. לצדם היו בארץ מיעוטים גדולים נוספים, ובראשם ערבים נוצרים ודרוזים.

כשלושה עשורים ומחצה לאחר שעלה ארצה, תיאר בן־יהודה, במבט לאחור, את פגישתו הראשונה עם ערביי הארץ, על גבי הספינה שהביאה אותו ארצה, בדרכה לנמל יפו:

במבואות־ים הראשונים של סוריה התחילו עולים על ספינתנו נוסעים ערבים, וככל

יהודים בירושלים בשנות ה־90 של המאה ה־19 (באדיבות ספריית הקונגרס)

צבי הירשפלד, חלוץ בראשון לציון, 1904. (אוסף גרא, ארכיון יד בן צבי)

אלחנן בולקינד

כ"פראי" וכבלת־רציונלי. לימים כתב בן־יהודה כי כבר בראשית ימיו בארץ־ישראל חש: כי הערביים, לפחות הערביים המושלמיים, אינם באמת אויבים ליהודים, הם שונאים אותם אולי פחות ממה שהם שונאים כל לא־מושלמי אחר, אבל מבזים הם אותם כמו שאינם מבזים שום ברייה היותר פחותה והיותר מאוסה שבעולם. מכנים הם את היהודים [...] ילדי מוות, בריות שפלות, רפות־לב, שאין בהן רוח לעמוד ולהגן על נפשן בפני עוויל ערבי אפילו היותר נמאס ונתעב. (בן־יהודה, החלום ושברו, עמ' 97).

סיכינו בני המושבות להתלבש כמנהג ילידי הארץ

ברם, לצד תפיסות שליליות אלו של הציבור הערבי בארץ ישראל, ניתן למצוא אצל בן־יהודה גם קריאה חוזרת ונשנית למתיישבי העלייה הראשונה להשתלב במרחב הארץ־ישראלי, כחלק מן המרחב המזרח תיכוני. ניתן להבחין בתפיסתו זו במאמריו שהופיעו בעיתונים הצבי והאור, המייצגים את השקפתו בעשור הראשון לאחר עלייתו ארצה.

ביוני 1887 תיאר בן־יהודה את ביקורם של איל ההון היהודי הצרפתי, הברון אדמונד ג'יימס דה רוטשילד ושל אשתו, הברונית אדלייד (עדה) דה רוטשילד, במושבה זכרון יעקב. ביקור זה היה חלק ממסע הברון במושבות שבהן תמך ביד רחבה, לצד תמיכה במפעלים נוספים ביישוב, ובהם עיתוניו של בן־יהודה עצמו. ב־11 במאי 1887 יצאו בני הזוג רוטשילד ופמלייתם מראשון לציון צפונה, לכיוון זכרון יעקב. בדרכם עצרו השניים בכפר הערבי יהודיה, שבסמוך לו התגוררו באותה העת כמה משפחות יהודיות במושבה יהוד. מושבה זו הוקמה בשנת 1882, בסמוך ליישוב סכין של ימינו, ונעזבה בשנת 1893 (לימים הוקמה שם המועצה המקומית יהוד). במסגרת דיווחו על הביקור, תיאר אליעזר בן־יהודה את מפעל העבאיות – פריט לבוש ערבי פופולרי – שייסד אלחנן בולקינד, אחד המתיישבים היהודים במושבה יהוד (וכנראה לא ביהודיה, כפי שצוין בטעות בדיווח):

ויבוא השר [=הברון רוטשילד] ליהודיה, ויסר לראות את בית מעשה העביות (כסות צמר עב שיתכסו בו הערביים) אשר הכין אחד מתושבי יהודיה: בולקינד מבני

אשר התקרבונו למפרץ יפו, כן הלך וגדל מספרם. רובם היו בחורים גבוהי־קומה, חזקים, לבושים כמנהג הארץ, אך בבגדים יקרים, מהודרים, וכולם היו עליונים [...], ועלי להודות, כי זו הפגישה הראשונה עם בני־דודנו ישמעאל לא היתה לי פגישה של שמחה. רגש מדכא של מגור, כמו מפני חומה בצורה, מילא פתאום את נפשי. הרגשתי, כי הם חשים את עצמם אזרחי אותה הארץ, שהיתה ארץ אבותי, ואני [...].

בה נכרי, גר! (בן־יהודה, החלום ושברו, עמ' 84).
מתיאור רטרופספטיבי זה עולה כי כבר עם הגיעו לארץ ישראל, הבחין בן־יהודה שתושביה הערבים תופסים את עצמם כבני הארץ, בעוד שהוא חש עצמו כמתיישב זר, חרף הזיקה ההיסטורית העמוקה שחש אל הארץ ואשר בשלה החליט לעלות אליה. בדומה לרבים אחרים, ניסה בן־יהודה ליישב מתח דיאלקטי זה כל ימיו.

בהתאם לרוח התקופה, הופיעו לעתים קרובות בעיתוניו של בן־יהודה, 'הצבי', 'האור' ו'השקפה' (1884–1914), מאמרים בעלי אופי אוריינטליסטי, שחלקם הרגישו תפיסה רווחת ביישוב, לפיה עבודות המצריכות רמה גבוהה יחסית של ידיעה ותבונה, מוטב שתמסרנה לידיים יהודיות. במאמר אחד נכתב כי "הכורם החדש, הארון בן דאנו, אומר, כי פועל יהודי אחד עושה מלאכה ביום יותר משני פועלים ערבים" (האור, 3.7.1891). במאמר אחר באותו גיליון צוין כי שנתיים קודם לכן, "כאשר סללה ראשון לציון את הדרך לנטיעת הגפן ע"י קולוניסטים [=מתיישבים] יהודים בארץ, חקו הקולוניסטים את מעשי הערבים [...] ותִּנְטְעָנָה הגפנים באופן זר מאוד (לאמר שהיום מוזר האופן הזה בעינינו, כי חִקְמָנוּ ב"ה)" (האור 3.7.1891). את כישלון נטיעת הכרמים בראשון לציון ייחס המחבר לחיקוי המתיישבים את מנהגי הערבים, ואת הצלחתה המאוחרת יותר – למודרניזציה הטכנולוגית של מנהגי הנטיעה ביחס לחקלאות הערבית, שנתפסה כמיושנת.

מאמרים אחרים ציירו את ערביי הארץ כ"פראים" (למשל: האור, 26.12.1890) ואת מנהגייהם של הפלחים הערבים, כגון המנהג לשתות מים עומדים "מבלי יבוא מטר להחליפם ונִבְאָשׁוּ" (הצבי, 20.2.1885), כירודים. אף יחסם של הערבים אל היהודים תואר

אישה בלבוש ערבי מסורתי, סביב 1900
(אוסף בונפיס, ארכיון יד בן-צבי)

בילוסטוק. ויצו לעשות עביות כאלה לכל בני פתח תקוה ועקרון, למען יסכינו בני המושבות מעט מעט ללבש כמנהג ילידי הארץ האפרים, והתפרקו את הבגדים אשר הביאו אתם מארפה, אשר לא יצלחו להאכר אף אינם לפי טבע המקום. ("די"ה", הצבי,

17.6.1887; ההדגשה של המחבר, ת"ק).

בהמשך, ימים מספר לאחר עצירתו ביהוד, הגיע הברון לזכרון יעקב. בנאומו בבית הכנסת של המושבה הוכיח הברון את תושביה "על החזיקם עוד במנהגי ארפה בחייהם ובמנהג ביתם ומלבושיהם" (שם). משני המקרים גם יחד - יהוד וזכרון יעקב - עולה כי הברון רוטשילד תמך עמוקות בהשתלבות המתישבים בסביבתם המזרח-תיכונית ובאקלימה, בין השאר באמצעות שינוי לבושם והתאמתו לרוח המקום, שאותה ייצגו בעיניו ערכי הארץ והעבאיות שלבשו. אמנם בן-יהודה לא היה חופשי לסקר את פעילות הברון כרצונו, בשל תמיכתו הכלכלית של הברון בעיתונו, אולם, דומה כי הוא עמד מאחורי העמדות שהביא בשם הברון, שכן הוא שב וחזר עליהן בהתלהבות לא פחותה גם בהמשך, בהקשרים אחרים.

כשנה לאחר מכן קרא בן-יהודה לבני המושבות לחדול מלחיות על חשבון הברון וטען כי עליהם להידמות לפלחים הערבים העצמאיים, ובכך להשתלב במרחב המזרח תיכוני. לדבריו, "רק בתמיכת הנדיב יש [למתישבים] יכלת לחיות החיים שהם חיים עתה, ועל יכול האדמה לא תהי יכולת לעולם

דמות ערבי עם עבאיייה (אוסף בונפיס, ארכיון יד בן-צבי)

קבוצת 'השומר' בחצר כנרת (באדיבות ביתמונה)

אליעזר בן יהודה (האמן: מ. מורו, אוסף זהבי, ארכיון יד בן-צבי)

לאֶפְר לחיות חיי עירוני אמיד". לפיכך, בן־יהודה קרא לאנשי המושבות "להחיש היום שיוכלו לחיות על יבול אדמתם בלי עזר וסעד" ממוסדות הברון. הוא הוסיף: "ולזה הם צריכים להתרגל לחיים פשוטים, לחיי פלח, להלביש את נשיהם ובנותיהם [...] מלבוש אֶפְרוֹת פשוטות, ולהעביד את נשיהם ובניהם ובנותיהם בעבודת השדה" (הצבי, 13.7.1888). "חיי הפלח" נתפסו כאן כסמל לחיים פשוטים, טעוני משמעות מוסרית הראויה עבור היהודי המזרח אירופי המתיישב בארץ ישראל. גם ביולי 1891, בעת שהטילו השלטונות העות'מאניים איסור זמני על ההגירה היהודית לארץ ישראל, פנה בן־יהודה לאלה מהעולים היהודים מהאימפריה הרוסית שהצליחו בכל זאת להיכנס לארץ, מעל דפי עיתונו, האור, בבקשה שייטמעו במרחב באמצעות לבושם: חובה על כל המתישבים בארץ הזאת [...] לפשוט[ו] **התלבושת המצינת אותם כי הם**

"שפנזו מסקב". כל איש פה יודע עד כמה הכובע הקטן של יהודי רוסיה מרגזת את ילידי הארץ, ואין ספק שהדברים הקטנים האלה [...] גורמים שגאה כבושה לישראל, ותולדותיהם מי יודע! (האור, 10.7.1891; ההדגשות במקור).

"שִׁפְנָזוּ מִסְקָב" ("אשכנזים מוסקבאים") היה הכינוי שנתנו ערביי ארץ ישראל לעולים היהודים מהאימפריה הרוסית, שנודעו גם כ"מוסקופים", על שם העיר מוסקבה. מעניין לציין כי הכינוי "מוסקופים" שימש את ערביי הארץ כבר לתיאור היהודים יוצאי גיאורגיה שהגיעו לירושלים החל משנת 1863; אף מגרש הרוסים בירושלים, שהוקם שלוש שנים קודם לכן, כונה בפי ערביי הארץ "אל־מוסקופיה". מעניין לראות את הקישור הישיר שעשה כאן בן־יהודה בין התבדלותם של העולים ממזרח אירופה מן המרחב שבו חיו – התבדלות שהתבטאה בלבושם הזר – לבין האצת שנאתם של בני המקום הערבים כלפיהם.

הכרות עם הבדווים והערבים

אם כן, סוגיית הלבוש תפסה מקום נרחב בקריאותיו של בן־יהודה להשתלבות במרחב. לצדה בלט ניסיונו לקדם את השפה, הספרות והתרבות הערבית בעיתוניו. כך למשל, כבר בגיליונות הראשונים של הצבי החל בן־יהודה לפרסם ספרות עממית – חלקה בעלת אופי היתולי – שתורגמה מערבית בידי ידידו ועמיתו הצעיר, דוד ילין (1864–1941) ("ספורים מתורגמים משפת ערבית", הצבי, 7.11.1884). בן־יהודה העניק במה גם לאליהו ספיר (1869–1911), מזרחן צעיר ולימים מנהל הסניף הראשון של בנק אנגלוי־פלשתינה ביפו, אשר תרגם ועיבד מערבית מאמר על הבדווים (הצבי, 13.7.1888–1.6.1888), שמחברו היה כנראה ערבי־נוצרי. המחבר ראה את הבדווים כקבוצה המשמרת מנהגים שמקורם מקדמת דנא: "והמה לא שנו את דרכם ומצבם מאת אשר היו מלפנים. ואת אשר אכלו ולבשו בימי הבערות [=תקופת הגאולה], התקופה הקדם־אסלאמית] יאכלו וילבשו גם עתה וישתו אשר שתו אז" (15.6.1888). במאמר נטען כי הבדווים הם מצאצאי הצלבנים, בשל צבע עיניהם, מבנה פניהם, גוון עורם והרכב תזונתם, השונים לכאורה מיתר הערבים,

ומפני ש"אם תשאלם על דבר הוריהם יענוך הורינו וזקננו הפרנקים" (8.6.1888).

בן־יהודה פרסם בעיתונו גם תיאורים מחיי הערבים, אותם שלחו לו כותבים שונים מקרב בני היישוב. כך למשל פורסמו רשמיו של עוזר דב ליפשיץ, איש ביל"ו, מביקורו בעיר בית לחם (הצבי, 15.5.1885–17.4.1885) – רשמים שכללו בין השאר תיאור של אורחות חייהם, עיסוקיהם ומצב חינוכם של תושבי העיר. תושבי בית לחם, כתב ליפשיץ, "פְּלֵם אנשים בריאים וטובי מראה ונשותיהם בריאות וטובות כפרות הבשן ועולות על כל שאר בנות הערבים יושבי הארץ" (8.5.1885). בתי הספר הכנסייתיים בעיר, אשר "נבנו בכסף אצילי אירופה", הרשימו אותו והפתיעוהו לטובה: "הבא על הבתים האלה [כך] והשתומם לרוב עשרם ויופי בנינם ויהיו הילדים אשר יצאו מהבתים האלה מגודלים ובני תרבות" (15.5.1885). מחבר אחר ביקר בשפרעם, עיר בה חיו זה לצד זה נוצרים, מוסלמים, דרוזים וכמה עשרות יהודים. הוא סיכם כי בעיניו, "על הרוב הנוצרים המה רעים וחטאים, ולעומת זה המוסלמנים והדרוזים המה טובי לבב" (מפ"ז, "שפרעם", הצבי, 30.6.1886). דוגמאות אלה ואחרות מציגות אמנם שיח אוריינטליסטי סטריאוטיפי ושיפוטי, כיאה לרוח התקופה, אך עולה מהן בכירור גם גילוי עניין בתרבות הערבית והערכה כנה לה, לצד רצון ממשי להכיר לקהל הקוראים את המרחב הארץ ישראלי ואת סביבתו המזרח תיכונית.

אליעזר בן־יהודה האמין כי לשם השתלבותם ההכרחית של היהודים במולדתם ההיסטורית, במסגרת השלייה ההכרחית של הגלות המזרח אירופית, מוטב שהעולים היהודים יאמצו חלק מאורחותיהם ומנהגיהם ה"אותנטיים" של יושבי הארץ. כמוהו סברו גם אחרים בשלהי התקופה העות'מאנית, כגון חברי ארגון "השומר", גם אם מגמתם נבדלה בקווים רבים מזו של בן־יהודה. בקריאתם זו של בן־יהודה ואחרים להשתלבות במרחב, טמון היה מתח דיאלקטי חריף: בין ראית הערבים, בני המרחב והמקום, כגורם שלילי, הנתפס לעתים קרובות כפראי וכירוד, לבין הקריאה ליהודים להשתלב במרחב שבו חי רוב מובהק של ערבים אלו.

לעיון נוסף

1. א' בן־יהודה (ההדיר: ר' סיוון), החלום ושכרו: מבחר כתבים בענייני לשון, ירושלים תשמ"ו.
2. י' ברטל, "קוזק וברדוי: עולם הדימויים הלאומי החדש", בתוך: י' ברטל, קוזק וברדוי: עם וארץ בלאומיות היהודית, תל אביב תשס"ז, עמ' 68–79.
3. י' גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל אביב תשמ"ו.
4. י' לנג, דבר עברית: חיי אליעזר בן־יהודה, שני כרכים, ירושלים תשס"ח.
5. ת' קרקסון, יחסם של אליעזר בן־יהודה ועיתוניו לספרדים, 1879–1908, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תשע"ד.